Europa de Est şi Sud-Est, în vederea unei clarificări imparţiale şi echidistante a problematicii în cauză. Această carte aduce un plus substanţial în informaţia istorică, constituindu-se într-un veritabil instrument de lucru pentru istorici, arheologi şi lingvişti.

În încheiere, recomand cu căldură acest volum, aşteptat cu atât de mare interes în mediul ştiinţific de specialitate, tuturor celor interesaţi de subiectul respectiv.

Vitalie Bârcă

Johann MARTE, Viorel IONIŢĂ, Iacob MÂRZA, Laura STANCIU, Ernst Christoph SUTTNER (Hrsg.), ***DieUnion der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom band I von den anfängen bis 1701 – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei vol. I De la începuturi până la anul 1701,*** Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2010, 335 p.

O idee utilă a pornit din Viena: „începând cu anul 2001, o grupă de lucru susţinută de Fundaţia vieneză PRO ORIENTE, formată din teologi şi istorici, se străduieşte să elaboreze, pe baza izvoarelor, istoria Unirii religioase din Transilvania, precum şi a rezistenţei împotriva acesteia, şi să aducă contribuţia la o lucrare, care să nu fie unilaterală din punct de vedere confesional sau naţional, ci – aşa cum cere ştiinţa istoriei – sine ira et studio. Membrii grupei de lucru sunt teologi romano-catolici, ortodocşi, greco-catolici, luterani şi reformaţi precum şi istorici laici, „îşi începe Johann Marte, preşedintele Fundaţiei PRO ORIENTE, *Cuvântul* său *înainte* la acest prim volum al cercetărilor. Această grupă de lucru şi-a fixat ca să prezinte evenimentele mişcării pentru Unire dintre 1697-1761, iar rezultatele obţinute se vor constitui în primul capitol al acestei lucrări generale. Apoi pentru publicarea muncii lor, colaboratorii grupei de cercetare au fixat reguli de redactare expuse în 12 puncte, iar apariţia primului volum va conduce la imbolduri şi critici care vor da naştere la o activitate prolifică în următorii ani. Acest prim volum conţine mai multe articole referitoare la periodizarea convenită.

Un prim articol intitulat Die Aufnahme von Unionsverhandlungen und die Anfänge des Widerstands gegen die Union – *Demararea tratativelor de Unire şi începuturile opoziţiei împotriva acesteia* datorat lui Viorel Ioniţă, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner. Încorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic a adus transformări semnificative, la sfârşitul secolului al XVII-lea, pentru români, care sperau într-o îmbunătăţire a soartei lor pe plan social. Iezuiţii veniţi odată cu armata imperială, pe lângă misiunea lor de a se ocupa de viaţa spirituală a soldaţilor şi a catolicilor din acest teritoriu, aveau şi misiunea (ascunsă) de a promova, în cercurile înalte ale Bisericii românilor, disponibilitatea unei Uniri cu Biserica Catolică. După moartea subită a mitropolitului Teofil în 1697, discuţiile se definitivează cu noul ales, Atanasie Anghel, hirotonit în Ţara Românească şi instruit de Patriarhul Dositei al Ierusalimului, precizându-se dorinţa iezuiţilor: „prin Unirea numeroşilor români cu puţinii catolici ai Ţării, Biserica Catolică să devină cea mai puternică Biserică din Transilvania, – în acest context – românii erau interesaţi să obţină avantaje pe urma schimbării de putere din Ţară." Confirmarea că vor primi aceste avantaje se află în *Diploma leopoldină* din 23 Septembrie 1692 prin care cardinalul Kollonich promitea clerului unit egalitate în drepturi cu latinii din Ţară. Autorităţile transilvane s-au împotrivit imediat acestei *Diplome* temându-se de o schimbare a realităţilor social-politice a românilor în detrimentul celor trei naţiuni recepte. Iezuiţii îi asiguraseră pe români că, după Unirea cu Biserica Catolică, vor putea să-şi conserve legea strămoşească. Dar cardinalul Kollonich înţelegea ca uniţii să preia complet gândirea teologică tridentină, şi nu să urmeze moştenirea tradiţională, adică legea strămoşească. Acest fapt a adus multă împotrivire sau rezistenţă împotriva Unirii. Următorul capitol este semnat de Vasile Leb, *Die drei anerkannten Nationen und vier Konfessionen im Siebenbürgen des 17. Jahrhunderts und der Rechtsstatus der Rumänen, die weder als Nation anerkannt waren noch eine rezipierte Religion besaßen* (Trei naţiuni şi patru confesiuni recepte în Transilvania secolului al XVII-lea şi statutul juridic al românilor, care nu erau recunoscuţi nici ca naţiune şi nu aveau nicio religie receptă), prezintă situaţia religioasă din Transilvania unde existau trei naţiuni privilegiate: nobilii (unguri), saşii şi secuii, şi patru confesiuni recepte: romano-catolicii, luteranii, calvinii şi

unitarienii, iar cea mai numeroasă populaţie a Transilvaniei, românii ortodocşi, erau toleraţi şi ţinta prozelitismului, a saşilor care-i voiau luterani şi a ungurilor care-i voiau calvini. Aceştia din urmă au dorit să organizeze o ierarhie româno-calvină, cu toată opoziţia românilor şi a unor ierarhi de certă valoare duhovnicească, precum Ilie Iorest, Simion Ştefan şi Sava Brancovici, ca să nu amintim decât câţiva dintre ei, care au avut mult de îndurat în urma propagandei calvine din partea principilor şi a superintendenţilor calvini. Precizarea că istoriografia greco-catolică mai veche a exagerat prozelitismul calvin pentru ca să justifice acţiunea prozelitistă a iezuiţilor, precum şi realizarea Unirii este binevenită şi nu trebuie minimalizată. Această afirmaţie este întărită prin precizarea clarificatoare: „Unirea, pe care aceştia [iezuiţii] o vor realiza, se va face nu din motive spirituale, ci pentru obţinerea de drepturi politice şi materiale." Al treilea şi alte capitole semnează apreciatul profesor vienez, Ernst Christoph Suttner, *Die Auswirkungen der kalvinischen Aufsicht über das Kirchenleben der Rumänen im Fürstentum und die mit der Offenheit für den Kalvinismus verbundenen sozialen Vorteile* (Efectele supravegherii calvine asupra vieţii religioase a românilor din Principat şi avantajele sociale legate de deschiderea faţă de calvinism). Vorbind de condiţiile puse episcopilor români de calvini, autorul precizează că acestea nu au „zguduit" viaţa bisericească tradiţională a românilor, deşi au lăsat unele urme. Citându-l pe Z. Pâclişanu explică şi el de ce Reforma la români nu a prea reuşit din cauza evlaviei românilor care nu se împăcau cu viaţa bisericească austeră a calvinilor. Totuşi faţă de propaganda calvină, românii au reacţionat în trei moduri, conchide autorul: a) câţiva au devenit calvini şi s-au maghiarizat, precum românul Acaţiu Barcsai, ajuns principe şi unul dintre cei mai zeloşi promotori ai Reformei; b) unii au ignorat instrucţiunile date de principii calvini episcopilor români fiind influenţaţi de Petru Movilă de la Kiev a cărui teologie a fost răspândită de mitropolitul Varlaam al Moldovei din a cărui grupare au făcut parte mitropoliţii Simion Ştefan (1643-1654) şi Sava Brancovici (1656-1680); c) a treia grupare care mai exista în Transilvania căuta să se integreze în viaţa culturală şi spirituală a ţării lor dominate de calvini. Ei s-au lăsat îndrumaţi de calvini, dar păstrau moştenirea lor proprie. Unul din cei mai cunoscuţi este protopopul Ioan Zoba din Vinţ. Din aceeaşi grupare făcea parte şi Atanasie Anghel care este posibil să fiu urmat aceeaşi şcoală cu Ioan Zoba. Era nevoie de o îndreptare a situaţiei clerului din Transilvania, o întărire a disciplinei bisericeşti din cauza presiunilor calvine – autorul le numeşte – zicem noi impropriu reforme – oricând este vorba de existenţa preoţilor recăsătoriţi, săvârşirea botezului fără mirungere – pentru îndreptarea acestor stări de lucruri nu de reforme este nevoie (ca să le valideze, eventual?), ci de întărirea disciplinei bisericeşti. Celelalte subiecte tratate sunt: *Das Unionsverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich* (Conceptul de Unire identificat în instrucţiunile de la Roma din 1699 şi la cardinalul Kollonich), în care se afirmă că vina pentru apariţia neînţelegerilor ulterioare privitoare la Unire – prin preluarea punctelor florentin – ar aparţine cardinalului Kollonich. Precizarea ce se impune trebuie afirmată cu tărie: indiferent cui ar aparţine vreo greşeală mai mare sau mai mică, tot românii au rămas cu înşelăciunea. Şi ultima lui temă se referă la: *Die Anfragen des Kardinals Kollonich in Rom und bei der Wiener theologischen Fakultät hinsichtlich der Gültigeit der Weihe, die Atanasie in der Walachei empfangen hatte, und die Antworten, die er erhielt* – Interpelările Cardinalului Kollonich la Roma şi la Facultatea de Teologie din Viena cu privire la validitatea hirotoniei pe care a primit-o Atanasie în Ţara Românească şi răspunsurile primite, în care profesorii acestei facultăţi de Teologie i-au sugerat rehirotonirea lui Atanasie.

Câteva capitole dezvoltă istoricul sibian Paul Bruşanovski, *Der „Status Catholicus" und die Beziehungen zwischen ihm und den protestantischen Ständen am Ende des 17. Jahrhunderts* – „Status catholicus" şi relaţiile sale cu Stările protestante la sfârşitul secolului al XVII-lea, unde sunt prezentate organizarea bisericească a puţinilor catolici la 1591 sub numele de Congregatio universorum Catholicorum in Transilvania care se va numi Status Catholicus, cât şi invitarea sau expulzarea iezuiţilor, discuţii (din 1692) despre revendicările catolicilor faţă de confesiunile protestante care nu acceptau instituirea unui Episcop catolic şi prezenţa iezuiţilor. Acelaşi autor se opreşte la *Maßnahmen zur Stärkung des Katholizismus ab der Mitte des 17. Jahrhunderts* – Măsuri pentru întărirea catolicismului în Ungaria Superioară habsburgică, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea prezentând organizarea bisericească după creştinarea catolică a principelui păgân Géza de la 1001 cu situaţia paradoxală din Transilvania unde preoţii catolici au pierdut bunurile materiale, dar au păstrat autoritatea politică, deşi marea majoritate a Stărilor erau protestant, dar statul a rămas catolic. Odată cu venirea lui Rudolf al II-lea (1576-1608) s-a pornit o

campanie împotriva protestanţilor care va culmina cu cel mai însemnat exponent al curentului contrareformist, primatul Ungariei, Péter Pázmány (1637), urmat – mai târziu – de Leopold von Kollonich care va domina, prin armata habsburgică, populaţa Ungariei şi va duce în cele din urmă la biruinţa catolicilor. Acelaşi autor tratează *Titulatur und kanonische Position der rumänischen Hierarchen von Alba Iulia* – Titulatura şi poziţia canonică a ierarhilor români din Alba Iulia, o problemă care i-a preocupat pe corifeii Şcolii Ardelene, pe istoricii din epocile ulterioare până în zilele de acum. După ce le prezintă poziţiile tuturor, ortodocşi şi uniţi, – mai puţin Ioan Boroş şi Zenovie Pâclişanu[1] – autorul conchide că „titulatura, de mult înrădăcinată în tradiţie"a fost menţinută şi la Atanasie Anghel. Istoricul Iacob Mârza se opreşte la *Die Bischöpfe Teofil und Atanasie* – Episcopii Teofil şi Atanasie despre a căror activitate detailează aspecte interesante aducând toate informaţiile la zi. Cunoscutul istoric american Keith Hitchins vine cu trei contribuţii: *The Social-Political Promises Linked to a Possible Achievement of the Union* – Promisiunile social-politice ale unei posibile încheieri a Unirii, în care accentuează prevederile primei şi celei de-a doua *Diplomă Leopoldină*, cât şi clarificarea politicii imperiale în privinţa Unirii. Celălalt subiect este *The Fact that, in accordance with the Social Order of European States at the End of the 17 th Century, a Close Connection Existed between the Religious Affiliation/Non-affiliation of Subjects to the Religion of Their Rules and the Civic Rights Enjoyed by Subject* – Despre faptul că în conformitate cu ordinea socială a statelor europene, de la sfârşitul secolului al XVII-lea, exista o strânsă colaborare între apartenenţa/non-apartenenţa religioasă a supuşilor la religia conducătorilor lor politici şi drepturile civile de care se bucură aceştia, în care prezintă încurajarea de către Curtea din Viena în colaborare cu Biserica Romano-Catolică a Ungariei a Unirii Bisericii românilor din Transilvania sau a unui suport reciproc între Biserică şi Stat. Iar al treilea subiect, extrem de interesant, este *The Three Points on wich a Decision in favor of Union was Rejected from the very Beginning and Our Information on Other Dissents from the Union between 1697 and 1701 which already existed during Atanasie's Time* – Cele trei puncte în care decizia de Unire a fost respinsă de la bun început şi informaţiile noastre asupra altor disensiuni referitoare la deciziile Unirii din anii 1697-1701, care au existat deja pe vremea lui Atanasie, unde istoricul apreciază ataşamentul ţărănimii ortodoxe faţă de Biserica lor strămoşească, remarcând opoziţia românilor faţă de Unire, concentrată în Ţara Bârsei, Făgăraş şi Alba-Iulia.[3] Două subiecte interesante şi bine întemeiate documentar dezbate prestigioasa istorică din Alba Iulia, Laura Stanciu: Die Quellenlage für die Verhandlungen der Jesuiten mit den Rumänen zur Zeit des Bischofs Teofil – Situaţia izvoarelor pentru negocierile iezuiţii cu românii pe vremea Episcopului Teofil, unde dezbate cu strictă metodologie ştiinţifică şi cu o expunere clară – după expunerea poziţiilor ortodoxe şi unite – izvoarele primul Sinod al Unirii religioase din Februarie 1697. Apoi în *Die Sitzungen der rumänischen Synode der Jahre 1697, 1698 und 1700* - Şedinţele sinodului român din anii 1697, 1698 şi 1700, expune şi discută cele trei sinoade de Unire ţinute la Alba Iulia cu actele aferente în cinci piese. Mihai Săsăujan, *Die Instruktion des Patriarchen Dositheos für Atanasie* – Instrucţiunea patriarhului Dositei pentru Atanasie, unde analizează conţinutul instrucţiunii date lui Atanasie în detaliu, iar în studiul Anchetele autorităţilor transilvănene din anii 1698-1699 – *Die Enquete der Siebenbürgener Behörden in den Jahren 1698/1699*, expune clar, în contextul timpului, rezultatul anchetei dispuse de Dietă, în 6 octombrie 1699, răspunsurile majorităţii credincioşilor care vor să rămână în legea românească. Greta-Monica Miron, în *Die Motive für die kirchlichen Unionsbestrebungen* – Motivele Unirii religioase expune părerile mai multor istorici despre aceste motive, reliefând teza lui Alexandru Papiu Ilarian, cea mai cunoscută de altfel: „pentru români unirea nu a fost o chestiune de suflet...deoarece erau ataşaţi de ortodoxie...nimic nu indică faptul că ar fi fost conduşi de convingeri religioase...", teza lansată de I. Tóth Zoltán care a văzut în Unire un act politic prin excelenţă, apoi părerile lui Silviu Dragomir, Remus Câmpeanu şi Keith Hitchins. Un subiect interesant dezbate Gavril Sipoş, *Das Verständnis von „Union",*

[1] Ioan Boroş, *Observări la seria cronologică a Arhiepiscopilor de Alba-Iulia şi a episcopilor sufragani*, „Unirea" (Blaj), 1900, X, nr. 38, 18 septembrie, p. 316; Dr. Zenovie Pâclişanu, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire,* „Cultura creştină" (Blaj), 1922, XI, Nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 17-29.

[3] Daniel Dumitran, *Rezistenţa ortodoxă împotriva Unirii religioase în Braşov şi Ţara Bârsei*, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica", 2005, IX/II, p. 56.

das vorlag, als man nach Erlass der Resolution von 14.4.1698 auch das Verhältnis bestimmter rumänischer Ortsgemeinden zur reformierten Kirchenleitung als „Union" bezeichnete – Conceptul de „Unire" în contextul în care, după emiterea rezoluției din 14.4. 1698, și relația anumitor comunități locale românești cu conducerea Bisericii reformate(calvină) a fost numită tot Unire, care arată că mulți preoți au practicat nestingheriți religia lor sub jurisdicția Superintendentului calvin și voiau la 1698 să mențină această situație. Daniel Dumitran în *Der Gegensatz zwischen den Auffassungen von der Art und Weise des Zustendekommens einer kirchlichen Union bei den Jesuiten und bei den Siebenbürgener Ständen* – Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei Uniri religioase la iezuiți și la Stările transilvănene, prezintă dorința Stărilor de a-și apăra propriile interese în pofida Curții care era în favoarea catolicismului Ovidiu Ghitta prezintă tema, Conceptul de Unire la partenerii români – *Das Unionsverständnis der rumänischer Partner*, în care se arată că nu se poate reconstitui în detaliu numărul celor care au susținut cu toată tăria Unirea, menționându-se adesea atașamentul față de propria tradiție bisericească unde „totul trebuia să rămână neatins". Hotărârea de a nu deroga de la propria „lege" era dublată, așadar, în chip semnificativ, de dorința rostită foarte deschis de a nu face concesii „latinilor". Nicolae Chifăr scrie despre Instrucțiunile teologice scrise pe care le-a primit Atanasie în Viena sub jurământ, și competențele „teologului" – *Die schriftlichen theologischen Anweisungen, die Atanasie in Wien zu beeiden hatte und die Kompetenzen des „Theologen"*, și intră în detaliu arătând că a fost o Unire formală cu scopul de a obține privilegii sociale, naționale și bisericești. N. Nilles: Unirea s-a făcut numai în aparență, iar popii s-au unit pentru a fi scutiți de dări.[4] Cert este odată cu venirea lui Atanasie la Viena acesta a fost pus în fața unei comisii de judecată condusă de cardinalul Leopold von Kollonich alături de un grup de călugări iezuiți și de membrii delegației însoțitoare din Țară[5].

Orice abordare a istoriei Unirii religioase a românilor ardeleni altfel decât pentru a afla Adevărul istoric și a nu intra în vălmășagul mălurilor alunecoase și mai ales părtinitoare din patrulaterul confesional este împlinită prin noile cercetări și abordări din care face parte și cercetarea de față care se vrea o prezentare echilibrată și nepărtinitoare a istoricilor catolici, ortodocși și protestanți a problematicii atât de disputate a uniației. Toți sunt nume binecunoscute în cercetarea istoriei bisericești. Totuși ne surprinde absența unor nume consacrate precum Nicolae Bocșan, Ioan Chindriș, Gelu Neamțu de la Cluj sau Mircea Păcurariu de la Sibiu. Participanții păstrează un limbaj foarte științific în expunere, adecvat în exprimarea ipotezelor de tot felul, cu scopul de a nu se jigni, din ambele părți vădindu-se intenția respectului reciproc. Este o lucrare de mare utilitate, ceea ce se va vădi mai ales în viitor prin păstrarea unui echilibru în afirmarea propriilor adevăruri de credință oferind un exemplu concludent în acest sens contemporanilor (care să nu alunece pe pista confesionalismului) și celor care vor veni. Cu același interes sunt așteptate și celelalte volume care să arunce mai multă lumină asupra celor întâmplate la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, precum și ulterior.

Gh. Naghi

Ela Cosma, *Saşi, austrieci, slavi în Transilvania şi Banat (Biografii de secol XIX şi din vremea revoluției paşoptiste)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009, 468 p.

Cu mare uimire și deosebită plăcere consemnăm apariția – mai rară în peisajul istoriografiei din România – a unei lucrări de mare ținută academică, apărută sub egida celei mai înalte instituții din România, Editura Academiei Române, lucrare de o rară acribie, datorată uneia dintre cele mai iscusite cercetătoare clujene, dr. Ela Cosma, bună cunoscătoare a limbilor Ardealului și nu numai și care scrie cu dexteritate în oricare dintre aceste limbi. De fapt, este vorba de un dicționar voluminos, alfabetic, cu 215 biografii, ale unor personalități ale secolului al XIX-lea, în special cu revoluția pașoptistă.

[4] N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae in terris S. Stephani*, I, Innsbruck, 1885, p. 259-262.

[5] Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu-Lăpuș, 2005, p. 119-120.